

Дисципліна «Корпоративне право України»

Освітній рівень - магістр

Кафедра цивільного права

Викладач – доц. Зеліско А.В.

1. Корпоративне право України: підручник / [В.В. Луць, В.А. Васильєва, О.Р. Кібенко, І.В. Спасибо-Фатєєва]; за заг. ред.. В.В. Луця. – К.: Юрінком Інтер, 2010. – 384 с.

проф. Васильєва В.А. Поняття корпоративних відносин та корпоративного права. С. 10-11.

Виникнення корпоративних відносин пов'язане з реформуванням економіки України, закріпленням в основоположних нормативних актах прав і свобод людини, в тому числі права на створення юридичної особи та права на зайняття підприємницькою діяльністю шляхом створення юридичних осіб різних видів. Поява корпоративних відносин спричинена ускладненням майнових відносин на сучасному етапі економічного обороту. Корпоративні правовідносини визнані в Україні як вид суспільних відносин, що врегульовані нормами права і перебувають у стадії розвитку. А суспільні відносини, які за своїм предметом є відносинами з управління майновими комплексами (компаніями), у найзагальнішому вигляді слід вважати корпоративними.

Корпоративне право слід розглядати як цивільно-правовий інститут, як частину цивільного права. Особливості корпоративних відносин визначають їх внутрішню диференціацію і потребують відповідного правового регулювання. Для регулювання таких суспільних відносин застосовується цивільно-правовий метод юридичної рівності сторін. У результаті врегулювання нормами права ця група суспільних відносин набуває форми цивільних правовідносин.

Щоб окреслити предмет регулювання інституту корпоративного права, необхідно обрати критерій, який би дав можливість встановити межі «відбору» суспільних відносин. Така мета має не тільки суто теоретичне значення. Вона дозволяє проаналізувати предмет регулювання, його особливості, які, своєю чергою, дадуть можливість не лише застосувати галузевий метод регулювання, а й сприятимуть максимальній уніфікації нормативного визначення корпоративних прав і забезпечать адекватне таким суспільним відносинам правове регулювання.

При визначенні кола суспільних відносин, які слід віднести до корпоративних, потрібно зважати на встановлений правовий критерій. У Господарському кодексі України дається визначення корпоративних відносин, відповідно до якого ними є відносини, які виникають, змінюються та

припиняються щодо корпоративних прав. Зазначений нормативний акт закріплює визначення і корпоративних прав. Згідно із ч. 1 ст. 167 ГК під такими правами слід розуміти права особи, частка якої визначається у статутному фонді (майні) господарської організації, що включають правомочності на участь цієї особи в управлінні господарською організацією, отримання певної частки прибутку (дивідендів) даної організації та активів у разі ліквідації останньої відповідно до закону, а також інші правомочності, передбачені законом та статутними документами.

Традиційно вважається, що між засновником і підприємством виникають правовідносини зобов'язального характеру. Підприємство, зокрема, зобов'язане здійснювати діяльність відповідно до установчих документів, передавати засновнику, уповноваженій особі обумовлені доходи від підприємницької діяльності. Можна ігнорувати дане твердження і припустити, що ці правовідносини не є зобов'язальними. Сутність зобов'язання полягає в праві однієї особи (кредитора) вимагати від іншої особи (боржника) вчинення певної дії або утримання від певних дій. У відносинах засновника та юридичної особи не лише засновник може бути кредитором. Зокрема, товариство має право вимагати від засновників здійснити внесок до статутного фонду в установленний строк, оплатити акції в повному розмірі тощо. У цих відносинах засновник є боржником, а не кредитором. Зобов'язання виникають унаслідок волевиявлення учасників. У момент волевиявлення щодо створення юридичної особи її як суб'єкта ще немає. Отже, не можна покласти зобов'язання на особу, якої не існує. Сплата частини прибутку (дивідендів) на користь засновника також не може вважатися зобов'язанням підприємства. Засновник чи збори учасників самостійно визначають частину чистого прибутку підприємства, що підлягає розподілу між ними. Воно не може не виконати такого рішення, оскільки останнє є рішенням органу юридичної особи. Підприємство не може самостійно, без волевиявлення засновника, визначити, чи сплачувати йому частину прибутку. Воля засновників трансформується у волю підприємства.

Натомість для зобов'язальних правовідносин характерною є наявність щонайменше двох суб'єктів, кожен з яких має самостійну волю та інтерес. Якщо припустити, що рішення вищого органу засновників виконавчий орган юридичної особи не виконує, то засновник застосовує інші заходи — змінює керівника. Тому відносини між засновником і юридичною особою не виникають як зобов'язальні. Напевне, недоречно говорити про рівність та незалежність учасників корпоративних відносин з огляду на те, що «існування» юридичної особи завжди є залежним від волі засновників.

Отже, корпоративні відносини мають чимало особливих ознак, що дають їм можливість претендувати на окреме місце серед цивільних правовідносин. Причиною створення підприємства є не покладення на нього зобов'язань перед засновниками, а реалізація ними свого засновницького права.

Таким чином, корпоративне правовідношення — це вид цивільного правовідношення, в основі якого лежить участь суб'єктів в організаційно-правових утвореннях, що мають ознаки юридичних осіб, суттю яких є так звані корпоративні права, та які виникають на підставі певних юридичних фактів, а саме: участі в установчому договорі, вступі в кооператив, придбанні права власності на частку, акції тощо.

2. Кравчук В. М. Корпоративне право. Науково-практичний коментар законодавства та судової практики / В. М. Кравчук. – К.: Істина, 2008. – 720 с.

Правосуб'єктність юридичної особи. С. 76-78.

Самостійна участь в цивільному обороті досягається шляхом визнання за юридичною особою цивільної правосуб'єктності - заснованої на нормах права здатності організації бути суб'єктом цивільних прав та обов'язків. Її зміст складається з трьох елементів: правоздатності, дієздатності, деліктоздатності. Правоздатність - це здатність мати цивільні права та нести цивільні обов'язки. Дієздатність - це здатність своїми діями створювати для себе права та обов'язки. Деліктоздатність - це здатність нести відповідальність за свої дії.

Правоздатність юридичної особи. Здатність юридичної особи мати цивільні права та обов'язки - це власне та здатність, заради якої вона, за великим рахунком, і створюється. Відповідно до ст. 91 ЦК юридична особа здатна мати такі ж цивільні права та обов'язки (цивільну правоздатність), як і фізична особа, крім тих, які за своєю природою можуть належати лише людині.

За обсягом правоздатність юридичної особи може бути загальною (універсальною), спеціальною і виключною.

Спеціальна правоздатність. Суть спеціальної правоздатності полягає в тому, що юридична особа має право вчиняти лише ті дії, які спрямовані на досягнення зазначеної в установчих документах мети. Вона може мати лише ті права та обов'язки, які відповідають цілям і завданням її діяльності і необхідні їй для здійснення своєї діяльності. На цій концепції була побудована правоздатність юридичних осіб за ЦК 1963 р. Юридичні особи мають цивільну правоздатність відповідно до встановлених цілей діяльності.

Виключна правоздатність — здатність здійснювати лише ті види діяльності, які передбачені в законі. Організаціями з виключною

правоздатністю є комерційні банки, страхові організації, організації, що здійснюють операції з цінними паперами, тощо.

Відмінність виключної і спеціальної правоздатності полягає в тому, що спеціальна правоздатність ґрунтується на вільному волевиявленні засновників юридичної особи, які під час створення відповідного суб'єкта самі визначають мету та завдання його майбутньої діяльності, в той час як обсяг виключної правоздатності визначається законом. Якщо для виключної правоздатності характерна загальна заборона, то спеціальна правоздатність ґрунтується на загальному дозволі.

Слід погодитися з висловленою у літературі думкою, що всі види діяльності, які здійснюються організаціями з виключною правоздатністю, характеризуються наявністю в них публічного інтересу. Тому вихід за межі правоздатності такою організацією порушує не приватні інтереси її засновника або учасника, а публічні інтереси, не положення установчих документів, а конкретні приписи правових актів².

Момент виникнення і припинення правоздатності. Відповідно до ч. 4 ст. 91 ЦК цивільна правоздатність юридичної особи виникає з моменту її створення і припиняється з дня внесення до Єдиного державного реєстру запису про її припинення. У ч. 4 ст. 87 ЦК зазначено, що юридична особа вважається створеною з дня її державної реєстрації.

Цивільна правоздатність виникає у юридичної особи за наявності двох юридичних фактів. Першим з них є волевиявлення засновників. Саме вони визначають мету організації, закріплюють її організаційну структуру, затверджують установчі документи, за необхідності формують майнову базу. Саме вони або уповноважені ними особи після усіх підготовчих дій звертаються до державного реєстратора з пакетом передбачених законом документів для державної реєстрації юридичної особи. Все це охоплюється поняттям "створення юридичної особи". Без засновників нічого б цього не відбулось.

Другий юридичний факт — офіційне визнання організації державою (державна реєстрація).

Дієздатність юридичної особи. Другим елементом право-суб'єктності юридичної особи є дієздатність, тобто здатність своїми діями набувати цивільні права та обов'язки. Відповідно до ч. 1 ст. 92 ЦК юридична особа набуває цивільних прав та обов'язків і здійснює їх через свої органи, які діють відповідно до установчих документів та закону. Порядок створення органів юридичної особи встановлюється установчими документами та законом.

На відміну від волевиявлення людини, яке відбувається шляхом синтезу психічного (утворення волі) і юридичного (об'єктивний прояв волі) елементу, волевиявлення юридичної особи має ряд особливостей і повинно відповідати наступним вимогам:

— воно здійснюється лише уповноваженим органом юридичної особи;

— повинно здійснюватися у передбаченому законом та установчими документами порядку (воля формується колегіально, рішення приймається, як правило, більшістю голосів);

— повинно бути зафіксоване у передбачених законом документах, що підписуються уповноваженими особами.

Поняття органу юридичної особи. Під органом юридичної особи слід розуміти особу (фізичну чи юридичну) або групу осіб, дії яких в силу закону або установчих документів породжують правові наслідки безпосередньо для самої юридичної особи. Їх значення полягає в тому, що вони виробляють, формулюють і виражають волю юридичної особи.

3. Цивільне право України. Загальна частина: Підручник / За ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнєцової, Р.А. Майданика. – 3-тє вид., перероб. і допов. К.: Юрінком Інтер, 2010. 976 с.

Поняття та ознаки юридичної особи. С.110-112.

Суб'єктами цивільних правовідносин і відповідно носіями майнових та особистих немайнових прав та обов'язків можуть бути не лише індивіди — фізичні особи, а й різні колективні утворення: підприємства та організації, господарські товариства, виробничі та споживчі кооперативи та ін. Однак для того, щоб мати можливість вступати у цивільні правовідносини і бути їх суб'єктами, ці колективні утворення наділяються за наявності певних ознак статусом юридичної особи. На відміну від фізичних осіб, юридичні особи не є живими істотами і тому не мають природної волі, однак у них діє об'єднана людська воля і об'єднана людська сила в певному напрямі, зумовленому метою створення юридичної особи. Внаслідок цього за юридичною особою і визнається можливість бути суб'єктом права. Слід зазначити, що юридична особа є самостійним суб'єктом правовідносин і існує незалежно від фізичних осіб, які її утворили, і хоч це колективне утворення і визнається суб'єктом правовідносин, однак як юридична особа воно може бути носієм лише тих прав та обов'язків, які не пов'язані з природними властивостями людей.

Інститут юридичної особи в цивільному законодавстві зумовлений становленням товарно-грошових відносин у ринковій економіці, суспільним розподілом праці, необхідністю включення до цивільного обороту майна держави, кооперативів, громадських та інших організацій. З метою найбільш ефективного і раціонального використання державного майна воно, за загальним правилом, розподіляється і закріплюється за окремими державними підприємствами, установами та організаціями. Наділення підприємств та

об'єднань майном, надання їм господарської самостійності є неодмінною передумовою здійснення господарського розрахунку, вчинення правових актів з реалізації продукції, розпорядження грошовими коштами, тобто виступу в обороті як самостійного суб'єкта цивільних прав та обов'язків.

На відміну від ЦК УРСР новий ЦК України не дає розгорнутого легального визначення юридичної особи. Стаття 80 нового ЦК України лише передбачає, що юридичною особою є організація, створена і зареєстрована у встановленому законом порядку. Юридична особа наділяється цивільною правоздатністю і дієздатністю, може бути позивачем і відповідачем у суді.

Водночас немає підстав вважати, що змінився принциповий підхід до визначення ознак юридичної особи, закріплених у ст. 23 УРСР. До таких ознак належать:

А. Організаційна єдність. Юридична особа — це не окремий громадянин (фізична особа), а колективне утворення, певним чином організований колектив

людей (організація). Принципи формування цього колективу можуть бути різними: укладення трудових договорів (контрактів) робітниками і службовцями з адміністрацією державного підприємства, добровільне об'єднання громадян на основі членства в кооперативі тощо. Але кожна організація характеризується наявністю певної системи істотних соціальних взаємозв'язків її членів, внутрішньою структурною і функціональною диференціацією.

Так, у складі кооперативу можуть створюватися структурні підрозділи, в тому числі територіальне відокремлені: відділення, цехи, майстерні, ательє, магазини та інші, що діють, як правило, на засадах колективного, сімейного або індивідуального підряду. Структура кожного окремого кооперативу закріплюється його статутом. Проте незалежно від особливостей своєї внутрішньої структури кооператив у зовнішніх відносинах виступає як єдина організація.

Б. Наявність відокремленого майна. Кожна юридична особа має своє майно, відокремлене, по-перше, від майна членів трудового колективу даної організації; по-друге, від майна держави чи автономного утворення, територіальної громади; по-третє, від майна інших організацій, у тому числі вищестоящих органів.

Майно кооперативних, інших громадських організацій і колективних утворень належить їм на праві власності. Правовою формою майнового відокремлення державних підприємств є право повного господарського відання належним їм майном, а державних установ і казенних підприємств — право оперативного управління (статті 37 і 39 Закону України "Про

власність"). Здійснюють його також і ті кооперативні та громадські організації — юридичні особи, які мають відокремлене майно, яке при цьому належить на праві власності кооперативу чи громадській організації, що їх створили.

В. Виступ у цивільному обороті від свого імені. Кожна юридична особа має своє найменування (ім'я). Від свого імені вона набуває майнових та особистих немайнових прав і несе обов'язки, вступаючи в різні цивільно-правові відносини з іншими організаціями та громадянами. Інші особи можуть діяти від імені юридичної особи тільки за її згодою (наприклад, на основі довіреності). Так, спілка (об'єднання) кооперативів може представляти інтереси кооперативу і діяти від його імені у відповідних державних та інших органах, а також у міжнародних організаціях.

Г. Здатність нести самостійну майнову відповідальність. Здатність організації від свого імені брати участь у цивільних правовідносинах, самостійно набувати майнових і особистих немайнових прав і нести обов'язки зумовлює і самостійну майнову відповідальність юридичної особи за своїми зобов'язаннями. Відповідно до ст. 625 ЦК України у разі невиконання або неналежного виконання зобов'язання боржником він повинен відшкодувати кредиторів завдані збитки. Формою цивільно-правової відповідальності юридичних осіб є також неустойка — визначена законом або договором грошова сума, яку боржник повинен сплатити кредиторів у разі невиконання або неналежного виконання зобов'язання, зокрема у разі прострочення виконання (ч. 1 ст. 551 ЦК України).

Юридична особа відповідає за своїми зобов'язаннями належним їй (закріпленим за нею) майном, на яке за ст. 96 ЦК України та іншими актами законодавства може бути звернено стягнення. Учасник (засновник) юридичної особи не відповідає за зобов'язаннями юридичної особи, а юридична особа не відповідає за зобов'язаннями її учасника (засновника), крім випадків, встановлених установчими документами та законом.

Відповідно до ч. 4 ст. 96 ЦК України особи, які створюють юридичну особу, несуть солідарну відповідальність за зобов'язаннями, що виникли до її державної реєстрації.

Юридична особа відповідає за зобов'язаннями її учасників (засновників), що пов'язані з її створенням, тільки у разі подальшого схвалення їхніх дій відповідним органом юридичної особи.

Д. Здатність бути позивачем або відповідачем у суді. Широка участь господарських організацій у майнових та особистих немайнових відносинах, можливість покладення на них цивільно-правової відповідальності за порушення зобов'язань, заподіяння майнової шкоди іншим особам спричиняють потребу в захисті порушених цивільних прав, а у зв'язку з цим і

необхідність звернення з позовом до суду. Іншими словами, юридична особа стає стороною-позивачем або відповідачем у розгляді цивільного спору.

Згідно зі ст. 102 ЦПК України сторонами у цивільному процесі можуть бути державні підприємства, установи, організації, колгоспи, інші кооперативні організації, їхні об'єднання, інші громадські організації, що користуються правами юридичної особи.

Сторонами в господарському процесі — позивачами і відповідачами — можуть бути підприємства, установи, організації, інші юридичні особи (у тому числі іноземні), громадяни, які здійснюють підприємницьку діяльність без створення юридичної особи та у встановленому порядку набули статусу суб'єкта підприємницької діяльності, а у випадках, передбачених законодавчими актами, — державні та інші органи, громадяни, які не є суб'єктами підприємницької діяльності (статті 1 і 21 Господарського процесуального кодексу України). Оскільки у третейському суді розглядаються спори, віднесені до компетенції господарського суду, то сторонами в них також можуть бути організації, наділені правами юридичної особи.

Всі зазначені ознаки (рисни) юридичної особи взаємозумовлені і мають розглядатися в єдності, сукупності, бо лише разом вони розкривають суть юридичної особи. До ознак юридичної особи іноді відносять право організації мати рахунок у банку, круглу печатку тощо. Але ці ознаки не є істотними, вони другорядні, похідні. Адже коли організація створена і вже існує як юридична особа, то вона за законом повинна звернутися до установи банку із заявою про відкриття рахунку для зберігання своїх коштів і проведення безготівкових розрахунків з іншими організаціями. Цей обов'язок стає вже елементом цивільної правосуб'єктності організації як юридичної особи.

4. Мельник О. О. Корпоративне право України. Навчально-практичний посібник із зразками документів / О. О. Мельник. – К.: ФОП Мельник О.О., 2008. – 368 с.

Параграф Поняття господарського товариства. С. 8-10.

Господарське товариство — це юридична особа, статутний (складений) капітал якої поділений на частки між учасниками.

Згідно з Цивільним кодексом України господарське товариство належить до підприємницьких товариств. Так, зокрема, ст. 84 ЦК України передбачає, що «товариства, які здійснюють підприємницьку діяльність з метою одержання прибутку та його наступного розподілу між учасниками (підприємницькі товариства), можуть бути створені лише як господарські товариства (повне товариство, командитне товариство, товариство з

обмеженою або додатковою відповідальністю, акціонерне товариство) або виробничі кооперативи».

Господарські товариства можуть бути створені у формі повного товариства, командитного товариства, товариства з обмеженою або додатковою відповідальністю, акціонерного товариства.

Господарське товариство, крім повного і командитного товариств, може бути створене однією особою, яка стає його єдиним учасником.

Ознаками господарського товариства виступають ті об'єктивні властивості, що притаманні конкретному соціальному утворенню. Ознаки повинні характеризувати саме господарське товариство, а не його засновників чи учасників, органи управління або трудовий колектив.

Ознаки господарського товариства можна поділити на кілька груп:

- ☐ ознаки, які характеризують господарське товариство як юридичну особу;
- ☐ ознаки, які характеризують господарське товариство як підприємницьке товариство;
- ☐ ознаки, які є специфічними для господарського товариства і дозволяють відрізнити його від інших підприємницьких товариств.

За характером властивостей ознаки, які дозволяють визнати те чи інше утворення юридичною особою, можна поділити на три групи:

- соціально-економічні ознаки, які характеризують юридичну особу як соціальне утворення з певним штатом працівників, які займаються трудовою діяльністю з використанням певних матеріальних ресурсів, спрямованою на досягнення основної мети юридичної особи. До них належать, зокрема, майнова відокремленість, належність матеріальної бази та економічна єдність;
- структурно-організаційні — ознаки, що розкривають специфіку створення, функціонування та припинення юридичної особи, її внутрішню будову, порядок управління юридичною особою, а також характеризують взаємозв'язки між її структурними елементами;
- правові — ознаки, які характеризують утворення як суб'єкт права, визначають правила взаємодії юридичної особи з іншими суб'єктами.

Однією з основних соціально-економічних ознак юридичної особи є її майнова (економічна) відокремленість. Для участі в правових відносинах будь-якій юридичній особі необхідно мати певне майно. Склад і вартість такого майна обумовлюється організаційно-правовою формою юридичної особи. Сутність цієї ознаки полягає в тому, що майно юридичної особи відокремлюється, відмежовується від майна третіх осіб (засновників, учасників, інших юридичних осіб, держави тощо).

Наступною соціально-економічною ознакою юридичної особи є належність її матеріальної бази. Існування значної кількості видів та організаційно-правових форм юридичних осіб, наявність майна, обмеженого та вилученого з цивільного обороту, обумовлює обмеження щодо об'єктів, якими має право володіти, розпоряджатися та користуватися певна юридична особа; встановлення вимог щодо розміру та складу майна юридичної особи, джерел його формування. Зокрема, для формування статутного капіталу господарського товариства заборонено використовувати бюджетні кошти, кошти, одержані в кредит та під заставу.

Належність матеріальної бази полягає в закріпленні за певною юридичною особою майна, яке є достатнім і допустимим для досягнення поставлених перед нею цілей. Як правило, усі без винятку юридичні особи можуть мати не обмежене в обороті та не вилучене з обороту майно.

Кожна юридична особа може і повинна мати майно, закріплене за нею на одному з правових титулів: праві власності, праві повного господарського відання або оперативного управління.

Економічна єдність — наступна соціально-економічна ознака юридичної особи. Юридична особа повинна мати самостійний баланс чи кошторис. Всі належні юридичній особі основні засоби, оборотні активи, кошти відображаються в самостійному балансі (кошторисі). До майнового комплексу юридичної особи включається майно її структурних підрозділів (філій, представництв, цехів, відділів тощо), яке також має відбиватися в зазначених облікових документах. Економічна єдність виявляється також у формуванні фондів юридичної особи (статутного капіталу, резервного фонду, фонду оплати праці, інноваційного фонду та інших фондів). Обов'язковість створення певних фондів юридичної особи визначається законодавством або засновниками юридичної особи.

Економічна єдність виявляється також у тому, що певна юридична особа може утворити лише один фонд певного виду, адже існування юридичної особи з двома, скажімо, статутними фондами, є неприпустимим.

Дослідження природи юридичної особи, притаманних їй ознак дозволить розробити ефективну законодавчу базу, належним чином врегулювати їх діяльність у сфері державного управління та інших сферах суспільного життя, забезпечити реалізацію прав і законних інтересів юридичних осіб.

До структурно-організаційних ознак юридичної особи можна віднести, зокрема, такі:

1. Юридична особа має діяти в певній організаційно-правовій формі.

2. Чинне законодавство не містить визначення поняття «організаційно-правова форма». Вдалим, на наш погляд, є визначення, яке запропонував В. М. Кравчук: «організаційно-правова форма юридичної особи — це нормативно закріплена ознака юридичної особи, що визначає порядок її створення, умови формування її майна, організацію управління, права засновників та обсяг їх відповідальності за зобов'язаннями юридичної особи перед третіми особами»¹.

3. Створення юридичної особи має відбуватися в порядку, визначеному законом. Цю ознаку можна розглядати як належність створення юридичної особи. Формування юридичної особи є сукупністю дій, процесом, результатом якого є поява нового суб'єкта права — юридичної особи. При цьому лише послідовні дії можуть розглядатися як процес створення, яким охоплюється прийняття рішення про створення юридичної особи, розробка та оформлення документів, на підставі яких діятиме юридична особа певного виду (для акціонерних товариств, товариств з обмеженою відповідальністю — статут, для повного та командитного товариств — засновницький договір), формування статутного капіталу юридичної особи, реєстрація її в державних органах.

Правові ознаки характеризують юридичну особу як суб'єкт права, визначають правила взаємодії юридичної особи з іншими суб'єктами. По-перше, організація завжди виникає у результаті волевиявлення інших осіб. При цьому особа, яка бере участь у заснуванні юридичної особи (як фізична, так і юридична), повинна бути правосуб'єктною. Якщо засновником юридичної особи — суб'єкта підприємницької діяльності є іноземна юридична особа, її правосуб'єктність визначається за законом місця її реєстрації.

По-друге, до правових ознак належить мета, заради досягнення якої створено юридичну особу. Ця мета має відповідати внутрішньому волевиявленню засновників. Мета є одним з критеріїв, за якими відбувається визначення форм юридичних осіб. До юридичних осіб можна віднести лише ту організацію, яка створена для досягнення законної мети. Прикладом законної мети, заради якої створюється юридична особа, є отримання прибутку, яке характерне для господарських товариств (ст. 84 ЦК України).

По-третє, юридична особа має найменування. Ця ознака дозволяє ідентифікувати юридичних осіб, є критерієм їх розмежування. Четверта правова ознака — самотійна участь в правовідносинах. П'ята — самотійна відповідальність юридичної особи.

Проблема встановлення суб'єкта відповідальності є досить поширеною. Тому слід розмежовувати відповідальність посадової особи, відповідальність

засновників та/або учасників юридичної особи та відповідальність власне юридичної особи.

Самостійна відповідальність як ознака, що притаманна юридичній особі, характеризує здатність юридичної особи відповідати за вчинення нею правопорушення. Така відповідальність, за загальним правилом, полягає в покладенні на юридичну особу-правопорушника додаткового несприятливого для неї обов'язку. Відповідальність може носити матеріальний (накладення на юридичну особу штрафу і т. ін.) або організаційний характер (поділ юридичної особи- монополіста, призупинення дії ліцензії, заборона здійснювати певні види діяльності тощо).

До другої групи ознак господарського товариства можна віднести ознаки, що характеризують його як підприємницьке товариство. Основними ознаками цієї групи є об'єднання осіб (учасників) та майна, участь осіб у товаристві, мета діяльності товариства, — одержання прибутку. Слід зазначити, що не всі господарські товариства створюються для одержання прибутку. Винятки з цього правила може встановлювати закон. До ознак цієї групи також слід віднести розподіл прибутку, одержаного товариством, між його учасниками.

Третю групу ознак становлять ознаки, які є специфічними для господарського товариства і дозволяють відрізнити його від інших підприємницьких товариств. До ознак даної групи відносять складне корпоративне управління, наявність статутного (складеного) капіталу, а також дольовий характер капіталу господарського товариства.

Складне корпоративне управління передбачає здійснення управління господарським товариством системою органів, кожен з яких має свою компетенцію.

У господарських товариствах обов'язково має формуватися статутний (в акціонерному товаристві, товаристві з обмеженою та додатковою відповідальністю) або складений (повне та командитне товариство) капітал. Закон для окремих господарських товариств встановлює мінімальний розмір статутного капіталу. В законодавчому порядку також визначаються загальні засади формування, зменшення та збільшення статутного (складеного) капіталу господарських товариств.

Статутний (складений) капітал має бути поділений на частки між учасниками товариства. При цьому у разі створення господарського товариства однією особою всі частки у статутному капіталі належатимуть одному учаснику.

5. Науково-практичний коментар Господарського кодексу України / Кол. авт.: Г.Л. Знаменський, В.В. Хахулін, В.С. Щербина та ін.; За заг. ред. В.К. Мамутова. - К.: Юрінком Інтер, 2004. - 688 с.

Коментар до Ст. 167 «Зміст корпоративних прав та корпоративних відносин» С. 328-330.

Стаття 167. Зміст корпоративних прав

1. Корпоративні права - це права особи, частка якої визначається у статутному капіталі (майні) господарської організації, що включають правомочності на участь цієї особи в управлінні господарською організацією, отримання певної частки прибутку (дивідендів) даної організації та активів у разі ліквідації останньої відповідно до закону, а також інші правомочності, передбачені законом та статутними документами.

2. Володіння корпоративними правами не вважається підприємництвом. Законом можуть бути встановлені обмеження певним особам щодо володіння корпоративними правами та/або їх здійснення.

1. Засновники та учасники господарських організацій володіють так званими корпоративними правами. Корпоративні права виникають у особи, яка в обмін на майнову участь у господарській організації отримує право на частку в її статутному

капіталі (майні). Комплекс корпоративних прав складний і включає такі їх види: основні корпоративні права (притаманні учасникові будь-якої господарської організації) - визначаються цим Кодексом та загальними законами («Про господарські товариства»- стаття 10, «Про цінні папери і фондовий ринок» [494] - стаття 5); спеціальні, наявність яких пов'язується з участю в суб'єкті господарювання певної організаційно-правової форми або в господарській організації з певним видом виключної діяльності та закріплюється спеціальними законами; локальні — передбачаються установчими документами конкретної господарської організації з урахуванням специфіки корпоративних відносин, що складаються між нею та її засновниками і учасниками. Основні корпоративні права включають правомочності на участь суб'єкта цих прав в управлінні господарською

організацією, отриманні певної частки прибутку (дивідендів) даної організації та активів у разі її ліквідації відповідно до закону. Прикладом спеціальних корпоративних прав може бути право учасника повного товариства на участь у безпосередньому веденні справ товариства (ст. 68 Закону «Про господарські товариства») або сукупність прав засновників/акціонерів фондової біржі, пов'язаних з їх додатковим статусом — членів біржі (ст. 33, 34, 36 Закону «Про цінні папери і фондовий ринок»). Локальними корпоративними правами зазвичай є дистрибуції (переваги) що надаються учасникам господарської організації відповідно до її установчих та внутрішніх документів (право на отримання продукції/робіт/послуг даної організації за пільговими цінами; право на користування соціальною інфраструктурою господарської організації та ін.).

2. За загальним правилом володіння корпоративними правами не вважається підприємництвом. Однак про своєрідний виняток з цього правила свідчить вимога (ч. 7 ст. 80 цього Кодексу) щодо обов'язкової наявності в учасників повного товариства та повних учасників командитного товариства, які в межах («під дахом») товариства спільно здійснюють підприємницьку діяльність, статусу зареєстрованого суб'єкта підприємництва. Кодекс закріплює можливість встановлення на рівні закону обмежень для певних категорій осіб щодо володіння корпоративними правами та/або їх здійснення (наприклад, учасники повного товариства та повні учасники командитного товариства не можуть брати участь у будь-яких господарських товариствах (крім акціонерного), які мають однорідну з повним товариством мету діяльності (ч. 1 ст. 70 Закону «Про господарські товариства»)).

Примітка. У Цивільному кодексі відсутні норми, спеціально присвячені корпоративним правам.

6. Корпоративне право України : проблеми теорії та практики : монографія / [В.А. Васильєва, А.В. Зеліско, В.В. Луць, І.Б. Саракун, Л.В. Сіщук та ін.] ; за ред. проф. В. А. Васильєвої ; Нац. акад. правових наук України, Наук.-дослід. ін-т приват. права і підприємств ім. акад. Ф.Г.

Бурчака, Лабораторія проблем корпор. Права ; ДВНЗ «Прикарпатський нац. ун-т ім. В. Стефаника», Навчально-наук. юрид. ін.-т. – Івано-Франківськ : Супрун В.П., 2017. – 612 с.

2.1. Корпорація як суб'єкт корпоративних відносин. С. 108-110.

Корпоративні відносини в Україні почали формуватись в умовах відсутності попереднього досвіду їх правового регулювання у зв'язку із тривалим соціалістичним періодом, який не визнавав ні приватної власності, ні правових форм ведення бізнесу. Відповідно, наукових теоретичних розробок у вказаній сфері не було. Вказані обставини зумовили складність становлення корпоративного права у вітчизняних доктрині та практиці. Переживши період так званої «екзотичності» для практиків і науковців, поняття «корпоративна юридична особа» на сьогодні є загальновживаним терміном, який пройшов і продовжує проходити постійні процеси трансформації.

Варто вказати на те, що законодавство європейських зарубіжних держав не передбачає такого терміну. Як наголошує О.Р. Кібенко, в країнах континентальної правової системи термін «корпорація» в основному вживається в літературних джерелах. При цьому до корпорацій можуть відносити різні види господарських товариств, господарські об'єднання, кооперативи тощо. Досліджуючи трактування корпорації в континентальній правовій системі, Ю. М. Жорнокуй зазначає, що в постримську епоху усі теорії щодо природи конструкції «юридична особа» (корпорація) зводились до теорії фікції, яка отримала свій подальший розвиток в 19 ст. в працях Ф.К. Савіньї. Підтримуючи вказану концепцію, Ю.М. Жорнокуй приходить до висновку, що корпорація, по суті, ототожнювалась з юридичною особою, оскільки тільки організація, яка мала корпоративний устрій наділялась правами юридичної особи. Пізніше, наголошує вчений, ускладнення господарських зв'язків вимагало створення такого об'єднання, яке повинно було бути відокремленим від складу учасників і від їх волі. Отже, розуміння поняття корпорація полягає

у визнанні створення нового самостійного суб'єкта права, який є результатом об'єднання капіталів.

В країнах англосаксонської правової системи, наголошує О.Р. Кібенко, термін «корпорація» має надзвичайно широке застосування. Фактично, він використовується як синонім юридичної особи. Водночас, в праві США існує більш вузьке трактування цього терміну – під корпораціями розуміються тільки комерційні юридичні особи, учасники яких несуть обмежену відповідальність за зобов'язаннями. І. В. Лукач, досліджуючи розвиток корпоративного права в США, визначає, що наразі у американській правовій системі сформувались дві основні доктрини сучасного корпоративного права – доктрина корпорації як юридичної особи та обмеженої відповідальності учасників корпорації. На суттєвих відмінностях у вживанні досліджуваного нами терміну, залежно від правової системи, акцентує увагу С. І. Шимон, відповідно до тверджень якої в англосаксонській правовій системі основними видами юридичних осіб є товариства (partnerships) і компанії (Англія) або корпорації (США). При чому, не всі товариства наділяються статусом юридичної особи.

В.А. Васильєвою зазначено, що поняття корпорації в континентальному праві, з одного боку, ширше, ніж у праві англосаксонському: воно охоплює такі об'єднання осіб, які згідно з правом США чи Англії або не вважаються корпораціями, або практично відсутні (наприклад, товариства). Але з іншого боку, до числа корпорацій, нехай навіть публічних, в англосаксонському праві належать і такі, які в континентальній Європі взагалі не визнаються юридичними особами і, відповідно, корпораціями. Йдеться про державні органи, що займаються управлінською діяльністю.

Як бачимо, застосування у доктрині та практиці іноземних держав терміну «корпорація», залежно від правової системи, доволі неоднозначне. В окремих державах таке поняття суто наукове і трактується як наближене до поняття «юридична особа». В інших – використовується в легальних

класифікаціях юридичних осіб, до того ж, відокремлюється від поняття «товариство».

Неоднозначність розкритого питання віднайшла своє відображення у правовій системі нашої держави. Наявність різних концепцій розуміння цього поняття у вітчизняній науці, поєднане із фрагментарним використанням його у чинному законодавстві, здійсненим на час прийняття законодавчих актів без належних теоретичних розробок, призводить до наявності різного трактування досліджуваного терміну і в сучасний період. Проблематику процесів імплементації поняття «корпорація» у вітчизняну правову систему відзначила у своїх працях В.А. Васильєва, наголосивши на тому, що «нині склалася хибна практика, за якої правові поняття, які використовуються в англосаксонському праві, переносять в українську правову систему без належної адаптації. При цьому ігнорується концептуальне правило, згідно з яким при адаптації зазначеного законодавства Україна має орієнтуватися на досягнення певних цілей в регулюванні, а не прагнути зовнішньої подібності законів чи норм». Це стосується, на думку ученої, і бажання деяких дослідників за будь-якої «ціни» імплементувати категорію «корпорації» в канву різновиду організаційно-правової форми вітчизняних юридичних осіб. Однозначно, що вищенаведене позбавлене будь-яких ознак дискусійності, оскільки термін «корпорація», який є в своїй основі теоретичною конструкцією, доречно застосовувати у вітчизняній правовій системі винятково із врахуванням особливостей її формування та за умов розробки правових критеріїв, які наповнюватимуть зміст цього терміну.

Чинне законодавство України безпосередньо терміну «корпоративна юридична особа» не містить. Подібного характеру термінологія характерна для ГК України, Податкового кодексу України та Закону України «Про акціонерні товариства». Норми ГК України містять поняття «корпорація». Зокрема, у ст. 120 «Організаційно-правові форми об'єднань підприємств» передбачено, що корпорацією визнається договірне об'єднання, створене на основі поєднання виробничих, наукових і комерційних інтересів підприємств,

що об'єдналися, з делегуванням ними окремих повноважень централізованого регулювання діяльності кожного з учасників органам управління корпорації. Як бачимо, ст. 120 ГК України вживає дане поняття лише для позначення однієї із форм об'єднань підприємств в якості юридичних осіб, тому розуміння корпорації в ГК України є занадто вузьким, не відповідним сучасним соціально-економічним умовам, і таким, що критикується у вітчизняній науці. Зокрема, І. В. Спасибо-Фатєєва наголошує на тому, що відсутність поняття корпорації в цивільному законодавстві України приводить до введення таких неузгоджених між собою та суперечливих понять корпорацій, як це має місце у ст. 120 ГК України, що містить визначення корпорації як об'єднання підприємств. Це не збігається з поняттям корпоративного підприємства (ч. 5 ст. 63 ГК України) та наданим у ч. 1 ст. 167 ГК України поняттям корпоративних прав, які можуть мати не тільки підприємства як члени корпорації за ст. 120 ГК України, а будь-які особи (фізичні та юридичні), а також держава, територіальні громади. М.К. Галянтич зазначає, що, виходячи із положень чинного законодавства, корпорація в Україні є організаційно-правовою формою об'єднань підприємств і є різновидом господарського об'єднання. Таким чином, корпорації в Україні не здійснюють безпосередньо виробничу діяльність (хоча це і не заборонено), а є лише об'єднанням виробничих та інших юридичних осіб з метою централізованого регулювання. Отже трактування корпорації в розрізі ст. 120 ГК України не в змозі всебічно відобразити природу корпоративних юридичних осіб. Вказане положення стало основою для наявності у сучасній науці (зокрема, у сфері господарського права) пропозицій щодо невикористання поняття «корпорації» для об'єднань підприємств задля уникнення плутанини. І.В. Лукач, зокрема, вказує на те, що «помилка законодавця має бути науково розкритикована, і обов'язок науковців – довести, що термін «корпорація» не слід використовувати у прив'язці до об'єднання підприємств, передбаченого ч. 3 ст. 120 ГК України».

Водночас, не зважаючи на цілий комплекс негативних характеристик ГК України, потрібно зазначити, що саме його норми дають визначення іншого

поняття, виходячи із тлумачення якого ми можемо з'ясувати особливу правову природу корпоративних юридичних осіб. Це поняття «корпоративні права». Згідно із ст. 167 ГК України корпоративні права – це права особи, частка якої визначається у статутному капіталі (майні) господарської організації, що включають правомочності на участь цієї особи в управлінні господарською організацією, отримання певної частки прибутку (дивідендів) даної організації та активів у разі ліквідації останньої відповідно до закону, а також інші правомочності, передбачені законом та статутними документами. Аналогічне визначення корпоративних прав міститься в п. 14.1.90 Податкового кодексу України. Норми Закону України «Про акціонерні товариства» містять дещо відмінне визначення корпоративних прав акціонерів – сукупність майнових і немайнових прав акціонера – власника акцій товариства, які впливають з права власності на акції, що включають право на участь в управлінні акціонерним товариством, отримання дивідендів та активів акціонерного товариства у разі його ліквідації відповідно до закону, а також інші права та правомочності, передбачені законом чи статутними документами (ст. 2 Закону).

Отже чинне законодавство закріплює підхід, згідно із яким природа корпоративних відносин (відповідно, корпоративних юридичних осіб, щодо яких такі відносини функціонують) полягає у комплексі прав, які виникають в результаті внесення особою частки у статутний капітал юридичної особи. Така позиція є відображенням однієї із найбільш універсальних та поширених у сучасній доктрині дефініцій корпорації, розробленої В.А. Васильєвою. Зокрема, ученою визначено, що для корпоративних юридичних осіб характерний постійний особливий суспільний зв'язок між ними і засновниками, для позначення якого застосовується термін «корпоративне право». Згідно концепції В.А. Васильєвої корпоративними юридичними особами є організаційно-правові форми юридичних осіб, які створені з метою отримання прибутку та подальшого його розподілу між учасниками і в

результаті створення яких у засновників виникає особливий вид майнових і особистих прав, який прийнято називати корпоративним правом.

7. Жорнокуй В. Корпоративні відносини як складова предмета цивільного права / В. Жорнокуй // Підприємництво, господарство та право. – 2011. – № 9. – С. 19–22.

Цивільне право оперує майновими й особистими немайновими правами. Перші класично поділяються на речові та зобов'язальні, другі – на природні та соціальні. Крім того, окремо виділяють права інтелектуальної власності. Якщо дотримуватися такої класифікації, то до яких із них віднести право учасника господарського товариства? [1, с. 39] Виокремлення корпоративних правовідносин має на меті не лише теоретичне, а й практичне значення, що полягає у правильному з'ясуванні суб'єктивних прав і юридичних обов'язків сторін, визначенні кола правових норм, які підлягають застосуванню у процесі виникнення, реалізації та припинення відповідних правовідносин. Дослідження окремих видів внутрішніх відносин між членами корпорації, самою корпорацією й особами, які здійснюють управління відповідною організацією (входять до складу органів управління корпорації), ведуться давно. Ще І. Тарасов [2, с. 412] зазначав, що правові відносини, які напружуються в акціонерних компаніях, необхідно досить обережно підводити під відомі, старі юридичні конструкції, завжди маючи на увазі, що нові форми об'єднання викликають і нові юридичні відносини. Постановка питання про особливу юридичну форму відносин участі однієї особи у торговому підприємстві іншої (спільному торговому підприємстві) й є, на думку П. Цитовича [3, с. 171–173], постановкою питання про цивільні правовідносини особливого виду – правовідносини участі або корпоративні правовідносини. На думку А. Камінки, у сфері організації корпоративної волі виникають зовсім нові правові категорії, що не мають аналогії у галузі індивідуальних відносин [4, с. 391]. Так, самотійні права акціонерів є своєрідними особливостями у порівнянні із структурою індивідуальних

зобов'язальних прав; вони мають специфічне корпоративне забарвлення, сутність якого полягає в елементі панування компанії як такої над окремими її учасниками [4, с. 398]. М. Агарков [5, с. 267] вважає, що відносини між акціонерами й акціонерним товариством не можуть бути віднесені до чисто зобов'язальних правовідносин, оскільки акціонеру належать, перш за все, корпоративні права – права участі у загальних зборах і т. д. Наведені підходи класиків правової науки свідчать, що до часів законодавчого визнання корпоративних відносин не існувало сталої думки щодо їх правової природи. У сучасній науці як цивільного, так і господарського права ще не вироблене єдине поняття корпоративних правовідносин. Проблематикою визначення місця корпоративних відносин й їх тлумачення займалися такі вчені, як В. Щербина, І. Спасибо-Фатєєва, В. Луць, О. Красавчиков, О. Макарова, С. Кравченко, В. Кравчук, проте єдності думок стосовно природи та галузевої належності відповідних відносин не існує. У зв'язку із зазначеним постала нагальна проблема встановлення місця корпоративних відносин у предметі правового регулювання різних галузей права. Метою цієї статті є з'ясування місця корпоративних відносин у предметі правового регулювання цивільного права. Визначення корпоративних відносин у Цивільному кодексі (далі – ЦК) України не надається. Воно міститься у ст. 167 Господарського кодексу (далі – ГК) України, яка під корпоративними визначає відносини, що виникають, змінюються та припиняються щодо корпоративних прав. Останніми ж є права особи, частка якої визначається у статутному фонді (майні) господарської організації, що включають правомочності на участь цієї особи в управлінні господарською організацією, отримання певної частки прибутку (дивідендів) даної організації й активів у разі ліквідації останньої відповідно до закону, а також інші правомочності, передбачені законом і статутними документами. Якщо ж виходити із сутнісного аналізу корпоративних відносин для визначення їх галузевої належності, то одним із основних аргументів на користь їх віднесення до господарських є побудова моделі поведінки їх учасників за типом «влада – підкорення». Прихильники такого бачення

вважають наявним владне підпорядкування (відповідно, відсутність юридичної рівності, властивої цивільним відносинам) між суб'єктами корпоративних правовідносин – учасником і загальними зборами товариства, рішення яких є обов'язковими для учасників; між органами управління товариства (загальними зборами, наглядовою радою, правлінням) [6, с. 11]. З цього приводу І. Спасибо-Фатєєва [7, с. 16] зауважує: оминаючи увагою використовувану в ГК України термінологію («господарські організації»), можна впевнитись у тому, що сутність корпоративних відносин доводить їх цивілістичну природу. Що стосується можливості вивчення цивільно правової природи корпоративних відносин, то існує, як мінімум, один вид цивільних правовідносин, що не збігається з жодним із давно відкритих і більш менш пізнаних – речових, виключних, особистих, спадкових і зобов'язальних – видів цивільних правовідносин – корпоративні правовідносини [8, с. 163].

Цивільні правовідносини мають низку особливостей, які в сукупності дають можливість відокремити їх від інших видів правовідносин [9, с. 82]. По перше, це особисті немайнові та майнові відносини, що регулюються нормами цивільного права. З одного боку, право учасника господарського товариства тісно пов'язане з правом участі у товаристві, визначеному ст. 100 ЦК України як особисте немайнове, з іншого – воно має безумовно майновий характер. Тоді очевидно, що воно є комплексним правом, яке об'єднує у собі майнові та немайнові права його носія. Разом із тим немайнова його складова навряд чи може бути охарактеризована як особисте немайнове право у сталому його розумінні. Скоріше за все ці права є організаційними, обслуговуючими майнові права [1, с. 39]. Корпоративні відносини нерозривно поєднують у собі і майнові, і організаційні. Так, прийняття рішення загальними зборами акціонерів про нарахування та виплату дивідендів породить у акціонерів право на дивіденди; прийняття рішення про емісію акцій зробить можливим їх придбання (іноді – в переважному порядку). Це приклади, коли організаційні відносини є передумовою майнових. І навпаки: акціонери, які певну кількість акцій, можуть ініціювати скликання позачергових загальних зборів, що є

прикладом обумовленості майновими правами організаційних відносин [7, с. 18–19]. Здійснення корпоративних прав безпосередньо чи опосередковано спрямоване на задоволення майнових інтересів їх носіїв. Тому їх слід вважати майновими правами, а допоміжна роль організаційних прав зводиться до мети набуття останніх. Наприклад, участь у створенні товариства з обмеженою відповідальністю, передусім, спрямована на отримання прибутку, а право брати участь в управлінні товариством є певною мірою похідним [10, с. 160]. Майновий аспект корпоративних відносин приводить до їх співвіднесення з відносинами власності. Вони наявні вже при створенні юридичної особи, коли відбувається формування її капіталу. Права ж учасників юридичних осіб реалізуються не тільки в майнових правовідносинах, а й у відносинах з управління, які вже не можна назвати майновими. Якщо корпоративні відносини можна було б вважати виключно майновими, то це зумовлювало б визначення того, чи є вони речовими, чи зобов'язальними, адже існують саме такі види майнових прав [7, с. 19]. Серед досліджуваних немайнових відносин, на думку О. Красавчикова [11, с. 6], слід виділяти три категорії немайнових соціальних зв'язків: особисті немайнові відносини, творчі відносини, що виникають у зв'язку із створенням і використанням продуктів духовного виробництва (творів науки, літератури, мистецтва тощо), а також організаційні відносини. Право участі може обертатись, але «в парі» з майновим правом учасника – на частку в статутному капіталі. Цей висновок неспростовний, а тому не можуть бути розірвані майнові та не майнові права (право на частку та право участі); перше з них відіграє провідну роль, правовій долі якого підкоряється право участі. Це свідчить про те, що законодавець, хоч штучно і розділив майнові та немайнові права учасника товариства, позначивши їх окремо та навіть присвятивши праву участі окрему статтю, насправді не запропонував такого механізму, в якому б ці права існували окремо. У будь-якому разі ці права можуть існувати й існують і реалізуються тільки спільно [12, с. 373]. Це ще раз підтверджує аргументи на користь того, щоб у цивілістиці використовувати поняття корпоративних прав як прав участі в

господарських товариствах, які мають особливу природу як поєднання майнових та немайнових прав. По друге, цивільні відносини ґрунтуються на засадах рівності їх учасників і відсутності елементів влади та підпорядкування однієї сторони другій. Вважаємо, що саме ця обставина є найбільш істотною особливістю цивільних правовідносин. Іноді вбачають навіть у ЦК норми, які дають привід розцінювати відносини, які ним регулюються, як такі, що припускають нерівність їх учасників, можливість владного впливу в цивільних відносинах, тобто вказується на відсутність цивілістичних засад відносин, отже, заперечується й наявність самих відносин [13, с. 9–10]. При цьому робиться застереження, що це лише виняток із загального правила. Як приклад, можна навести владне підпорядкування юридичної особи своїм учасникам (особливо чітко це видно, коли юридична особа має одного учасника); і навпаки – учасників товариству, оскільки вони мають підкоритися рішенням органів товариства в разі їх прийняття всупереч думці та голосуванню учасника [7, с. 17]. По третє, учасники цивільних правовідносин мають автономію (відокремленість) і можуть здійснювати суб'єктивні права на власний розсуд. Цивільно-правові корпоративні відносини як особливого роду правовідносини є сенс виділяти тоді та саме тоді, коли співтовариство в цілому протиставляється своїм учасникам (кожному окремо і всім разом) як суб'єкт права (юридична особа) із своїми потребами, волею й інтересами, які не обов'язково повинні збігатися з потребами, волею й інтересами учасників (співтоваришів) [14, с. 809]. Товариство не надає ніяких наказів своїм учасникам, а останні не виступають підлеглими стосовно нього, бо самій формують його волю на загальних зборах. Однак ця схема також не надає підстав стверджувати, що товариство залежить від учасників, адже воно, будучи штучним утворенням, формується ним і для них. Прийняття рішень цим штучним суб'єктом регулюється на цивілістичних засадах, визначених ст. 1 ЦК України. Із таким підходом, на думку І. Спасибо-Фатєєвої [7, с. 17], погодитись не можна, адже він передбачає лише поверхове бачення цих відносин без урахування їх глибинних засад. Так, учасники господарського й

інших товариств завжди мають вибір, як їм поводитись. У разі незгоди з рішеннями загальних зборів учасник може вийти з товариства та вимагати виплати йому частки майна, пропорційно його вкладу до статутного (складеного) капіталу (статті 126, 146 ЦК України). У певних випадках товариство навіть зобов'язано це зробити (це стосується обов'язкового викупу акцій в акціонера згідно із ст. 68 Закону України «Про акціонерні товариства» від 17.09.2008 р. № 514VI). Учасник може також продати свою частку (статті 127, 147 ЦК України), якщо його не влаштовує стан прийняття рішень у товаристві. Отже, є механізми, які дозволяють учаснику вирішувати, як бути, якщо відносини, в яких він перебуває, не відповідають його волі. При цьому ніхто не змушує його підкоритися. Можна сперечатися про те, що таке корпоративні відносини, але не можна сумніватись у об'єктивному існуванні двох різних сфер людської діяльності – індивідуальної (самостійної) та колективної (спільної, загальної). Автономія індивідуальної діяльності будь-якої особи є абсолютною, оскільки її межі визначаються виключно зовнішніми стосовно особи факторами (автономією інших, їй подібних осіб) і межами, прямо вказаними позитивним законом. Автономія колективної діяльності є абсолютною стосовно будь-яких осіб, які не входять до діючого колективу, але відносна стосовно членів такого колективу, які пов'язані один із одним відносинами, що виникають у зв'язку з постановкою та досягненням загальної мети [8, с. 48–49]. По-четверте, цивільні правовідносини можуть бути захищені специфічними цивільно-правовими засобами захисту, які, перш за все, мають майновий і компенсаційний характер (відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди, відшкодування моральної (не майнової) шкоди, відновлення становища, яке існувало до порушення, тощо). У зв'язку з цим В. Белов [8, с. 51] зазначає, що досліджувані відносини є специфічними, оскільки: етимологічно можуть бути означені як корпоративні, бо мають у своїй основі союз (об'єднання, співпрацю, спільну діяльність) осіб, спрямований на досягнення спільної мети (їх можна назвати відносинами участі (членства) в єдиній діяльності); мають відносний характер; не

підпадають під нормування вже відомих інститутів цивільного права. С. Кравченко [15, с. 4] аргументував специфіку прав учасників господарських товариств:

- майнові права учасників не можна віднести ні до речових, ні до зобов'язальних;
- нарівні з такими майновими правами учасники мають й такі, що містять зобов'язальну вимогу, а саме – проведення розрахунків при вибутті з господарського товариства; виплати нарахованих дивідендів по простим акціям і дивідендів по привілейованим акціям; виплати при ліквідації товариства; викуп акцій;
- майнові права нерозривно пов'язані з немайновими правами учасників;
- до складу немайнових прав входять ті, що не мають особистої природи, а належать до організаційних;
- зазначені права становлять суцільну єдність – корпоративні права.

Зазначена специфіка в цілому доводить необхідність їх окремого позначення в предметі цивільно-правового регулювання. Не можна вважати наявними речові правовідносини між учасниками та товариством, бо учасники не є співвласниками майна. Власником є саме товариство. Проте учасник має право на частку, щодо якої фактично здійснює всі правомочності власника. Ще яскравіше це демонструється в АТ, де акціонер є власником акцій і носієм прав, що надаються йому цією акцією (корпоративних прав) [7, с. 19]. Щодо зобов'язальної природи правовідносин, які складаються з приводу корпоративних прав, то, попри те, що, на відміну від українського законодавства, у законодавстві РФ права учасника господарського товариства визначаються як зобов'язальні, російські науковці це заперечують, доводячи корпоративний характер відносин між учасником товариства та товариством [16, с. 103]. Не можна оминати увагою й наявність змішаного характеру корпоративних відносин унаслідок того, що, крім корпоративних прав, вони містять і зобов'язальні – право вимагати виплати нарахованих дивідендів, право на ліквідаційну квоту [17, с. 11].

Організаційні відносини, що регулюються цивільним правом, як правило, пов'язані з майновими, відіграючи для останніх свого роду службову роль. Організаційні відносини мають відносну самостійність, оскільки в ряді випадків вони є лише елементом, стороною майнових відносин. Однак ця обставина повинна враховувати той факт, що цивільне право, нарівні з майновими й особистими відносинами, регулює також деякі організаційні зв'язки, побудовані на засадах рівності (координації) між суб'єктами цивільного права. Корпоративні відносини – це такий ступінь поєднання майнових та організаційних відносин, заснованих на юридичній рівності, вільному волевиявленні, майновій самостійності їх учасників, який дозволяє визначити їх як окремий вид цивільних відносин [7, с. 21–22]. Таким чином, виходячи із сутності ст. 1 ЦК України, до предмета цивільно-правового регулювання слід віднести такі права: майнові; немайнові (не лише особисті); організаційні; корпоративні.

Висновки.

Корпоративні правовідносини є за своєю природою майновими та відносними (хоча й мають стосовно останніх деяку специфіку). Корпоративні правовідносини не відносяться ні до речових, ні до зобов'язальних і є особливим, окремим видом цивільних правовідносин [18, с. 17]. Врешті решт поступово пануючою стає позиція про корпоративні відносини як окремий вид цивільних відносин, що існують нарівні з речовими та зобов'язальними [19, с. 91–101]. Корпоративні правовідносини виділяються у самостійний вид цивільних правовідносин за такими ознаками: по-перше, у зобов'язанні інтерес управненої особи може бути задоволений за умови, що їй сприятиме зобов'язана сторона шляхом вчинення певних дій на її користь. Це твердження не завжди справедливе стосовно корпоративного правовідношення, оскільки у деяких випадках інтерес учасника може бути задоволеним за відсутності сприяння та навіть за наявності протидії самого товариства. Так, у випадку протиправної відмови товариства у скликанні позачергових загальних зборів на вимогу учасників або не вчинення ним дій із

їх скликання в установлений строк, учасники можуть задовольнити свій інтерес шляхом самостійного скликання таких зборів; по-друге, зобов'язання спрямовані на оформлення економічного обміну, а основною спрямованістю корпоративних відносин є організація і забезпечення процесу управління господарськими товариствами й їх майном для досягнення поставлених завдань; по-третє, на відміну від об'єкта зобов'язання, об'єкт корпоративних правовідносин не наділений якістю визначеності, тобто дії, що є їх об'єктом, не конкретизовані.

Література

1. Спасибо-Фатеева И. В. Доля в уставном капитале хозяйственного общества как объект права и ее соотношение с уставным капиталом, имуществом и корпоративными правами // Гражданское законодательство: Статьи. Комментарии. Практика. – Вып. 35 / Под ред. А. Г. Диденко. – Алматы, 2010. – С. 27–41.
2. Тарасов И. Т. Учение об акционерных компаниях. – М., 2000. – 666 с.
3. Цитович П. П. Очерк основных понятий торгового права. – М., 2001. – 448 с.
4. Каминка А. И. Очерки торгового права. – М., 2002. – 547 с.
5. Агарков М. М. Основы банковского права: Учение о ценных бумагах. Курс лекций. Научное исследование. – М., 1994. – 350 с.
6. Щербина В. С. Правова природа корпоративних відносин // Українське комерційне право. – 2006. – № 7. – С. 10–14.
7. Цивільний кодекс України: Наук.практ. коментар (пояснення, тлумачення, рекомендації з використанням пропозицій вищих судових інстанцій, Міністерства юстиції, науковців, фахівців). – Т. 1: Загальні положення / За ред. І. В. Спасибо-Фатєєвої. – Х., 2010. – 320 с.
8. Корпоративное право: актуальные проблемы теории и практики / Под ред. В. А. Белова. – М., 2009. – 678 с.
9. Цивільне право України: У 2 т. / За ред. В. І. Борисової, І. В. Спасибо-Фатєєвої, В. Л. Яроцького. – К., 2004. – Т. 1. – 480 с.

10. Корпоративне право України / В. В. Луць, В. А. Васильєва, О. Р. Кібенко, І. В. Спасибо-Фатєєва та ін.; За ред. В. В. Луця. – К., 2010. – 384 с.
11. Советское гражданское право: В 2 т. /Т. И. Илларионова, М. Я. Кириллова, О. А. Красавчиков и др.; Под ред. О. А. Красавчикова. – М., 1985. – Т. 1. – 544 с.
12. Цивільний кодекс України: Наук.практ. коментар (пояснення, тлумачення, рекомендації з використанням позицій вищих судових інстанцій, Міністерства юстиції, науковців, фахівців). – Т. 3: Юридична особа / За ред. І. В. Спасибо Фатєєвої. – Х., 2009. – 736 с.
13. Корпоративное право / О. А. Макарова. – М., 2005. – 432 с.
14. Гражданское право: актуальные проблемы теории и практики / Под ред. В. А. Белова. – М., 2008. – 993 с.
15. Кравченко С. С. Юридична природа прав учасників господарських товариств: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – К., 2007. – 18 с.
16. Гражданское право: В 2 т. / Под ред. Е. А. Суханова. – М., 2000. – Т. 1. – 785 с.
17. Спасибо-Фатєєва І. В. Цивільно-правові проблеми акціонерних правовідносин: автореф. дис. ... дра юрид. наук. – Х., 2000. – 36 с.
18. Зурабян А. А. Корпоративные правоотношения как вид гражданских правоотношений: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2008. – 32 с.
19. Спасибо-Фатєєва І. В. Про розуміння акціонерних правовідносин // Вісник Академії правових наук України. – 2000. – № 3. – С. 91–101.